

# A PROPÒSIT DE L'ESGLÉSIA DE SANT ANDREU I DE LA CAPELLA DE SANT ELOI A PARTIR DEL SEGLE XIV (CASA DE LA UNIVERSITAT DE CIUTAT DE MALLORCA–AJUNTAMENT DE PALMA)

**Catalina Cantarellas Camps / Francesca Tugores Truyol**

Universitat de les Illes Balears

**Resum:** A la planta baixa de l'Ajuntament de Palma es conserva un portal del gòtic tardà que tradicionalment, i de forma errònia a parer nostre, s'ha atribuït a la desapareguda església de Sant Andreu. En tot cas, és l'únic element immoble que ha perdurat dels vestigis medievals i tardomedievals de la Casa de la Universitat, amb orígens en l'Hospital de Sant Andreu, fundat al segle XIII. L'estructura hospitalària donà pas a la Casa de la Universitat i cobejà sengles capelles, la de Sant Andreu i la de Sant Eloi. Les restes existents es van desmantellar arran de la reforma de l'edifici que s'emprengué l'any 1892 i de l'incendi de 1894. El propòsit d'aquest article és doble però interconnectat, es tracta d'arreglar i interpretar el seguit de dades disperses sobre l'església, una interpretació, si més no per la seva complexitat, oberta a revisions; i també d'enllaçar les referències sobre el particular amb altres intervencions en l'edifici, la qual cosa permetrà situar i datar el portal esmentat desvinculant-lo de l'església de Sant Andreu.

**Paraules clau:** oratori de Sant Andreu, capella de Sant Eloi, Casa Consistorial de Palma, Casa de la Universitat, Hospital de Sant Andreu, arquitectura, època medieval, època contemporània.

**Abstract:** On the ground floor of the City council of Palma there has been preserved a late Gothic portal that traditionally –and wrongly, in our opinion– has been attributed to the demolished church of St. Andrew. In any case, it is the only part of the building that remains of the late medieval and medieval parts of the House of the University, with origins in St. Andrew's Hospital, founded in the 13<sup>th</sup> century. The hospital structure gave way to the House of the University, which initially preserved both the chapel of St. Andrew and St. Eloi. The existing remains were dismantled due to the alteration of the building started in 1892 and because of the fire of 1894. The purpose of this article is double, though interconnected: to collect and interpret the series of scattered data about the church, in an interpretation, at least for its complexity, open to revisions; and to link the references on the subject with other interventions in the building, which will make possible to place and date the mentioned portal, separating its history from that of the Church of St. Andrew.

**Key words:** Oratory of St. Andrew, Chapel of St. Eloi, Palma City council, House of the University, Hospital of St. Andrew, architecture, medieval age, contemporary era.

Rebut el 31 de maig. Acceptat el 10 de novembre de 2014.

Abreviatures: AMP = Arxiu Municipal de Palma, BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, EB = *Estudis Baleàrics*.

La present aportació forma part de la transferència de coneixements del projecte d'investigació *Ciudades históricas y paisaje construido en Mallorca: Análisis de sus valores y estado de protección jurídica. Una propuesta de reordenación* (HAR2012-36193), finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

## Introducció

La Casa de la Universitat de la Ciutat i del Regne de Mallorca, després d'assentaments peremptoris, en un temps en què les deliberacions podien tenir lloc a les esglésies o en espais oberts, establí el seu govern en les dependències de l'hospital de Sant Andreu i en les cases veïnes de Sant Jordi d'Alfama. Ho feu arran de la concessió sobre la potestat de l'edifici feta als jurats per Pere IV d'Aragó l'any 1343.<sup>1</sup> L'àrea urbana que ocupà, inexistent com a tal durant la dominació islàmica, en el límit del fossat del recinte de l'Almudaina,<sup>2</sup> discorria sobre una porció de la plaça de Cort o de les Corts, denominació que ha perdurat a despit de la nomenclatura vigent un segle abans, cap al 1230, de plaça de Sant Andreu<sup>3</sup> i també de plaça de Santa Eulàlia.<sup>4</sup> L'entorn de l'espai en qüestió ha estat objecte de diversos estudis a la recerca de la seva configuració just després de la conquesta catalana, però sense incidència precisa en el nostre àmbit.<sup>5</sup>

L'hospital de Sant Andreu havia estat fundat per Nunyo Sanç el desembre de 1232.<sup>6</sup> Des de 1343 i fins al 1456 la Casa de la Universitat, seu del primer govern municipal, compartí l'espai amb la institució hospitalària. En la darrera data esmentada, arran d'un decret que unificà els hospitals existents a Ciutat en un sol o Hospital General, el de Sant Andreu perdé la seva funció. Llavors, els jurats i els membres del Gran i General Consell passaren a ser, amb el gremi de ferrers, els únics ocupants i propietaris de l'antiga seu. Una seu que a partir de 1718, amb el monarca Borbó Felip V i el decret de Nova Planta, va esdevenir Ajuntament de Palma.

Al llarg dels segles, l'edifici de la Casa de la Universitat fou objecte d'un seguit de reformes que culminaren en la segona meitat del segle XVII, quan es bastí una nova façana de definició barroca i es remodelà l'interior, la qual cosa implicà una modificació important en l'església. Amb posterioritat, al bell mig de multitud de reparacions, entreteniments i canvis d'usos de les dependències, la reforma de les acaballes del segle XIX, que definí l'interior de les cruïlles de l'ala de Cort i tot el cos de l'actual plaça de Santa Eulàlia, arrasà les restes anteriors al segle XVII amb l'excepció, pel que fa als béns immobles, del portal tardogòtic que s'emplaça a la planta baixa del nucli de Cort. El gruix de la seqüència constructiva de

**1** Sobre la institució dels jurats i del Gran i General Consell, així com l'evolució del govern municipal: CATEURA, P. (coord.): *La Ciutat de Mallorca, 750 anys de govern municipal. Cicle de conferències*, Palma, 2000.

**2** LLINÀS, M. *et alii*: "Excavacions arqueològiques al subsòl de la Casa de Socors (Plaça de Sta. Eulàlia, Palma)", *BSAL*, 49, 1993, p. 51-63. SEGUI, M.: "El context urbà i la seva evolució", a CANTARELLAS, C. (coord.): *Història, Arquitectura i Ciutat*, Palma, 1998, p. 68, considerà les característiques de l'àrea.

**3** Amb aquest nom l'esmenta CAMPANER, A.: *Cronicon Mayoricense*, Palma, 1984 (1800), p. 21 quan diu: "*Jaime II de Mallorca [en mayo de 1284] aprobó y confirmó á la ciudad de Mallorca y á sus Jurados, el uso de la plaza de San Andrés de la Côte, en la cuál se vendía la leña, paja, cañas...*"

**4** ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico*, III, Palma, 1989, p. 86 precisà que la denominació de Santa Eulàlia derivava de què l'Hospital de Sant Andreu tenia a la ciutat l'alqueria de Santa Eulàlia, i no, com especificà part de la historiografia, de què el recinte hospitalari estés baix l'advocació de la citada santa. Però CATEURA, P.: *Sobre la fundación y dotación del Hospital de San Andrés en la Ciudad de Mallorca por Nuño Sans*, Palma, 1980, p. 18 divergeix d'aquesta tesi.

**5** Entre el seguit d'aportacions consignem sols la més recent: SERRA i BARCELÓ, J.: "*Domus Magister Johannis*. La transformació d'un espai a Madína Mayúrqa", *BSAL*, 64, 2008, p. 52-54.

**6** CATEURA, P.: *Sobre la fundación...*, p. 17.

l'edifici ja ha estat analitzat.<sup>7</sup> Aquí ens centrem en l'esmentat portal atribuïble a inicis del segle XVI que vinculem al de la sala dels jurats, en l'església de Sant Andreu, que fou la de la Casa de la Universitat, i en la capella de Sant Eloi del gremi de ferrers, els quals en tingueren empriu fins a la seva extinció. La degradació de l'església medieval conduí el 1828 a l'habilitació d'un nou oratori, segons la denominació de l'època, en la veïna i antiga sala de juntes. El que perdurava de l'etapa medieval desaparegué a partir de l'incendi de febrer de 1894.

L'esmentat incendi fou objecte de nombroses cròniques per part dels mitjans de l'època, però aquestes se centraren sobretot en el rebuig envers l'arquitecte Manuel Chápuli i el seu polèmic projecte de reforma, en la destrucció de l'enteixinat barroc del vestíbul, en la desaparició dels retrats dels Fills Il·lustres o en el procediment adoptat per netejar la façana; en oposició, l'oratori se cita de manera anecdòtica, com un espai en procés de desmuntatge que serví de "xemeneia" per evacuar el fum de l'interior.<sup>8</sup> Chápuli es referí al mal estat de l'àmbit.<sup>9</sup> Apart d'això, les aportacions històriques són molt minses, com succeeix amb les de Bartomeu Ferrà.

Tot just, Ferrà manifestà: "[cap als anys 60 del segle XIX, la Sala] ja havia estat molts de pics girada i regirada";<sup>10</sup> els continus girs i replantejaments, al costat de les característiques de la documentació, parcial i a voltes inconnexa, han ocasionat, a més de la dificultosa elaboració d'aquest article, la provisionalitat d'una part de les seves conclusions. Tot va començar amb la hipòtesi de què el portal tradicionalment atribuït a Sant Andreu, no procedia de l'església de la mateixa advocació.<sup>11</sup> A partir d'aquí i de dues fotografies conservades a l'arxiu de la Societat Arqueològica Lul·liana, ens interrogàrem sobre l'emplaçament i característiques de l'església medieval.

### **D'hospital de Sant Andreu a Casa de la Universitat**

L'hospital de Sant Andreu s'enlairava en la plaça de les Corts o de Cort. Discorria entre els actuals carrers de l'Almudaina i la plaça de Santa Eulàlia, i després de la conquesta catalana esdevingué la més important de la ciutat puix s'hi concentraven les cùries o escrivanies, endemés d'encabir l'hospital de Sant Andreu i de ser el centre de tot un seguit d'intercanvis

**7** CANTARELLAS, C. (coord.): *L'Ajuntament de Palma. Història, arquitectura, ciutat*, Palma, 1998.

**8** El 28 de febrer el Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana escrigué en relació a l'incendi de febrer de 1894: "sort que l'oratge l'empenyia [el foc de l'incendi] sempre cap enrere y que el buit de l'escala vella y el cel obert provisional que havien fet en lo que era capella de St. Andreu, servien com a dos canons d'una inmensa xemeneia per hont pujaven y sortien defora la bavor y la flamarada", recollit a *Transformaciones de la Casa Consistorial de Palma (artículos publicados por la prensa periódica relativos al incendio ocurrido en 28 de febrero de 1894 y á las obras posteriormente ejecutadas en este desgraciado monumento)*, Palma, 1894, p. 5.

**9** AMP, FP1196/2. "Consecuencias del incendio de esta Casa Consistorial": "*En la tercera crujia, o sea en el lugar donde estuvo la capilla, ha desaparecido el techo y las riostras y puntales que lo contenían por el estado ruinoso en que se encontraba: allí el fuego ha causado deterioros en las paredes, ha derribado en tabique de cerramiento de la Contaduría y ha ocasionado movimientos en la pared medianera que se observa por las grietas que se han abierto por la cara que corresponde á al casa contigua a la propiedad de la señora Viuda de García*", 4 març 1894. Publicat a *Transformaciones*, p. 40-41.

**10** FERRÀ, B.: *Ciutat ha seixanta anys*, Palma, 1996 (1918), p. 78-79.

**11** Assenyalat ja per CANTARELLAS, C.: "Casa Consistorial de Palma/273", a *Memòria del Patrimoni Cultural. Intervencions autoritzades pel Consell de Mallorca*, Palma, 2010.

comercials.<sup>12</sup> L'hospital, destinat sobretot a asil dels pobres, que acollí en quantitats oscil·lants i que fou objecte de diverses provisions,<sup>13</sup> constructivament s'hauria definit en una data imprecisa del segle XIII, experimentant amb posterioritat diverses intervencions.

La bibliografia esmenta que l'església es bastí a partir de 1309<sup>14</sup> i vint anys més tard, fet que no és conclouent respecte al seu estat, es menciona un prevere com a rector de la mateixa, i el 1376 es consigna el cost anual del "prevera que servex a la capella de sant Andreu".<sup>15</sup> De ser així, i en conseqüència, abans del segle XIV l'hospital i l'església no degueren constituir dos espais diferenciats.<sup>16</sup> El 1370 es reformà l'edifici,<sup>17</sup> que constava de dues plantes. A la planta baixa tenia quatre dependències i en la superior tres, destinades a habitatge de l'encarregat de la gestió o direcció. A la primera es destriava una "gran sala", dependència normativa en tots els hospitals, que acolliria els llits o dormitori; així mateix hi havia la cuina i altres dues estances. Una part del pati es destinava a hort. El mestre d'obres i erudit Bartomeu Ferrà, qui coneixia bé l'edifici puix havia exercit uns anys com a mestre d'obres municipal, precisà que "l'antic oratori de Sant Andreu" s'emplaçava a l'entresòl, en una dependència convertida més tard en Arxiu Històric, referint-se a l'ús que es donà a una part d'aquest en el segle XIX.<sup>18</sup> Res sabem de l'església hospitalària, però deduïm a partir dels programes de l'època i de testimonis posteriors que seria de nau única, probablement de tres trams, amb coberta de fusta separada per arcs diafragma.

Tant l'edifici de la Casa de la Universitat, o de la Sala segons la denominació del segle XIV,<sup>19</sup>

**12** ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca...*, III, p. 86-90, indica la seva extensió i recull les vendes de productes a l'època medieval i els diversos usos de la plaça.

**13** Quan fou fundat se'l proveí amb vint llits, els quals "*posteriormente se vieron reducidos a diez*": CONTRERAS MAS, A.: "Asistència hospitalària en Mallorca bajomedieval. Siglos XIII-XV", *Medicina Balear*, 23, n.2, 2008, p. 15. Per la seva banda, LLOMPART, G.: "La población hospitalària y religiosa de Mallorca bajo el rey Sancho (1311-1324)", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 33-34, 1979, p. 69, consigna que un segle després mantenia "*entre 21 y 30 sujetos* [l'any 1311] i "*entre 61 y 76 sujetos* [el 1323]". El mateix autor insereix un testament de 1289 i les donacions reials en dies assenyalats pel que fa als anys 1311 i 1323: p. 82-83. Altres donacions són les dels jurats, com la de 1376: CATEURA, P.: *Sobre la fundación...*, p. 27.

**14** CONTRERAS MAS, A.: "Asistència hospitalària...", p. 14, indica que la construcció fou possible gràcies a la venda d'una alqueria adscrita als béns de l'hospital. També aposta per què el portal d'entrada estava a la dreta del vestíbul de l'Ajuntament.

**15** El 1326, poc després d'iniciar-se la capella, s'esmenta "*Bonanat Colel presbiter qui consuevit esse rector capelle Hospital Sancti Andree*", al qual el rei Sanç llegà uns beneficis, a MORA, P.; ANDRINAL, L.: *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de La Real de Mallorca, I (1232-1360)*, Palma de Mallorca, 1982, p. 463-464, doc. 181. Dèiem que la dada no era conclouent perquè CATEURA, P.: *Sobre la fundación...*, p. 19 assenyalava, pel segle XIII, que els termes "*de procurador, hospitalero...*, *comendador y rector parecen tener un significado unívoco*", equivalent a l'administrador de l'hospital, i per ventura aquest era el cas de Colel; el mateix autor adjunta el document de 1376, sense comentar res al respecte: p. 28.

**16** CONEJO DA PENA, A.: *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement*, Tesi Doctoral de la Universitat de Barcelona, 2 v., 2002, a <http://hdl.handle.net/2445/35588>. Especifica l'ambigüitat dels termes hospital i església, que no sempre designen dos espais diferenciats: p. 609. L'autor afegeix que "En línies generals, les capelles dels hospitals medievals eren àmbits reduïts, a vegades una petita estança annexa a les sales dels malalts pròpiament dites, o bé un senzill altar ubicat en un extrem de la sala i visible des dels llits dels convalescents": p. 619.

**17** BORDOY BORDOY, M.J.; CRUZ PÉREZ, E.: "Notes per a l'estudi de l'hospital general de Mallorca (segles XIV-XVI)", *Gimbernat*, 37, 2002, p. 115, consigna que el 1386 Pere el Cerimoniós "va dur a terme una reforma a l'edifici".

**18** FERRA, B.: *Ciutat...*, p. 79.

**19** LLOMPART, G.: *La pintura medieval mallorquina*, Palma, 1977, I, p. 214, indica que almenys des de 1348 la Casa de la Universitat es denominava "la sala".

com el seu emplaçament s'explicità en el testimoni gràfic més primerenc de la Ciutat de Palma. Es tracta de dos plànols en connexió. Un és el dissenyat per Antoni Garau i gravat l'any 1644 (Fig. 1); l'altre és l'oli que partí d'ell, d'autoria incerta i datat cap al 1647.<sup>20</sup> En el primer s'identifica amb la lletra *d* la seu dels jurats, i amb la lletra *k* la seva situació. Quan Garau realitzà el plànol, encara subsistia la Casa de la Universitat anterior a l'obra del Sis-Cents, tot i que l'edifici originari s'havia transformat i engrandit, en aquest cas a partir de la compra, a finals del segle XVI, d'algunes propietats situades en direcció a l'actual carrer Cadena. En els dos documents esmentats s'hi destria una construcció formada per dos cossos de diferent grandària i en angle. Un s'enlaira al bell mig de la plaça de Cort i l'altre és angular a la presó i podria correspondre a l'antic edifici de l'Hospital de Sant Andreu.<sup>21</sup> Concretament, es tractaria del volum que presenta coberta a doble vessant, consta de dos pisos i disposa de dos accessos, un a la via pública i l'altre a l'interior de la Casa de la Universitat.

### **L'església de Sant Andreu i la capella dels ferrers o de Sant Eloi entre els segles XIV i XVI**

L'església de la Casa de la Universitat es valdria de la preexistent, utilitzant-la, com altres dependències, pel servei religiós, en aquest cas dels jurats. També la faria servir la confraria dels ferrers, ja que hi tenia empriu per dur-hi a terme reunions i actes religiosos del col·lectiu. No es pot precisar la data en què la confraria, que tenia aquí també el cementeri, que no sabem si era el de l'hospital,<sup>22</sup> es vinculà amb l'església, però és probable que ho fes des del seu origen, situat al segle XIII,<sup>23</sup> i, si més no, a partir del segle següent.<sup>24</sup> L'església dels jurats<sup>25</sup> mantingué la denominació originària o de Sant Andreu, mentre que la confraria de ferrers posà el seu espai sota la titularitat de Sant Eloi, el patró. La propietat i els drets dels ferrers perduraren al llarg del temps fins a l'extinció gremial el 1836, uns drets que seran la font dels successius acords que caldrà establir amb els sobreposats de l'esmentat gremi en cada acció que s'intenti emprendre en la fàbrica. En conseqüència, i des d'un temps incert, l'església de Sant Andreu fou compartida tant pels jurats com pel gremi i dins ella s'hi destriarien les dues respectives capelles.

De l'església o capella dels jurats gairebé només tenim dades puntuals sobre la introducció

**20** TOUS MELIA, J.: *Palma a través de la cartografia (1596-2002)*, Palma, 2002, p. 250-252.

**21** CATEURA, P.: *Sobre la fundación...*, p. 18, ja situà aquí l'emplaçament.

**22** POU MUNTANER, J.: *Noticias y Relaciones Históricas de Mallorca. Siglo XIX*, 7, Palma, 1992, p. 189 recull la notícia de "El Diario de Palma" de 31 d'octubre de 1892 sobre les restes humanes trobades en les excavacions efectuades en "la antigua Capilla Consistorial" i les identifica amb el cementeri de l'hospital de Sant Andreu.

**23** RAMONELL, J.L.: "Los gremios en Mallorca (II)", *BSAL*, 1, 1885, p. 5 pareix indicar, de forma confusa, que la capella del gremi de ferrers s'emplaçava des del segle XIII a l'església de l'Hospital de Sant Andreu. QUETGLAS GAYÀ, B.: *Los gremios en Mallorca. Siglos XIII al XIX*, Palma, 1980 (1939), p. 125, el considera el gremi més antic. BERNAT I ROCA, M.: "L'ofici de ferres. Algunes referències històriques (S. XIII a XVII)", *BSAL*, 49, 1993, p. 169-216, pel que fa als orígens del gremi remet a l'obra citada de B. Quetglas.

**24** PIFERRER, P.; QUADRADO, J.M.: *Islas Baleares*, Palma, 1968, p. 415: [en el segle XIV, la Universitat] "viviendo como de prestado en el hospital provisto de oratorio y capellania..., a quienes [en referència als Jurats] disputaba hasta el patronato de la capilla el gremio de los herreros".

**25** Per referir-nos a Sant Andreu emprem el terme església, que en els documents que coneixem és ressenyat al costat del d'oratori, denominació d'ús generalitzat des de finals del segle XVIII. En el que ateny a Sant Eloi utilitzem el de capella, que és vigent, en gruix, fins al segle XIX quan s'assimila a oratori com única nomenclatura.

d'elements propis, com un calze amb les armes del Regne de Mallorca i les gestions per establir-hi una capellania i cobrir les necessitats del servei. Ja en el segle XVII sabem del seu abillament a partir de l'inventari dels ornaments de 1688 que reflecteix la dotació de tot el que és necessari per a la missa diària i per a la festa de Sant Andreu, que se celebrava anualment, sense grans abundàncies.<sup>26</sup> Encara el 1697 l'escultor Matheu Joan, força actiu a l'època, treballà unes sàcres i una vasa daurada per l'altar de Sant Andreu.<sup>27</sup>

Al marge dels plànols de Palma del segle XVII, el document gràfic que situa, almenys parcialment, l'església o oratori de Sant Andreu és un disseny de la planta baixa de l'Ajuntament de Palma que es traçà el 1862 per delimitar la part de l'edifici aleshores alienada, que es va redibuixar el 1895.<sup>28</sup> Els espais numerats com a 4 i 5 són retolats com a capella de Sant Andreu i sagristia respectivament (vegeu Fig. 11), tanmateix hem de suposar que formaven una unitat, i que es correspondrien amb el que quedà de l'església després de la mutilació del primer tram l'any 1649. És una construcció de planta rectangular, de dos trams, situada al fons del vestíbul. El mur posterior, força esbiaixat, confronta amb el pati, on el 1620 s'hi havia construït un pou, mentre que l'accés se situa en l'eix central del primer tram. Ambdós trams confronten amb una paret mitgera, i amb l'escala principal i una dependència d'ús desconegut, citada com a passadís cap al pati. La situació del mur posterior i la seva disposició obliqua és corroborada per un esquemàtic esbós de 1889.<sup>29</sup>

Disposem igualment de dues fotografies de l'interior de l'església en runa, que hipotèticament es relacionarien amb la capella de Sant Andreu i amb la de Sant Eloi (Fig. 7 i 8). La gran alçada de la primera (Fig. 7) podria al·ludir a una ocupació tant de part de l'entresòl com de la planta baixa, direcció en què per ventura l'haurien fet créixer els jurats. A part d'això, també el sòtil, on es detecten alguns faldons amb l'heràldica de Nunyo Sanç, és força elevat en relació als arcs apuntats, recolzats damunt capitells, un dels quals, en allò que es pot apreciar, sembla presentar decoració trevolada. Al mur del fons de l'arcada, i a cada banda, hi ha inserits sengles escuts amb una flor de lis i un *agnus dei*, amb la pota lleugerament aixecada i sostenint un estendard. Pel que fa a l'arc escarser que hi és present ignorem a quina etapa correspon. Això sí, sabem que el 1816 s'actua en l'espai superior de l'oratori, que discorria sobre el primer tram, és a dir en el que es desenvolupava a partir del vestíbul,

**26** El primer document conegut sobre la realització d'un calze és de gener de 1497 amb la finalitat de no haver-lo de manllevar: FAJARNÉS, E.: "Sobre la Iglesia de la Universidad de Mallorca (Siglos XV al XVII) I", *BSAL*, 6, 1896, p. 304, el calze no es degué realitzar perquè el 1501 el realitzà l'argenter Antoni Falconer: MUNTANER BUJOSA, J.: "Para la historia de las Bellas Artes en Mallorca", *BSAL*, 32, 1963, p. 203-204. Aquest darrer document, consignant el nom de Nicolau Falconer i no d'Antoni, també és recollit a BARCELÓ, M.; ROSSELLÓ, G.: *La Ciudad de Mallorca (La vida cotidiana en una Ciudad mediterránea medieval)*, Palma, 2006, p. 193-194. Pel que fa a la capellania, les notícies abracen des del 1505 a l'any 1593 segons FAJARNÉS, E.: "Sobre la Iglesia... III", p. 304 y 305, i BARCELÓ, M.; ROSSELLÓ, G.: *La Ciudad...*, p. 194. Per altra banda, PIFERRER, P.; QUADRADO, J.M.: *Islas...*, 1968, p. 156, n.1 esmenta la cessió d'una campana de l'Hospital de Sant Andreu a la ciutat de Bugia (Algèria) l'any 1510.

**27** MUNTANER Y BUJOSA, J.: "Para la historia de las Bellas Artes en Mallorca", *BSAL*, 32, 1961-1967, p. 403, doc. 171.

**28** AMP, Ilig. 1713, exp. 21271: "Plano de las plantas inferior y superior [de l'Ajuntament] copiado [l'any 1895] del que obra en el expediente formado para la permuta de una porción de dicho edificio, con solar lindante con la calle Cadena... en 13 de febrero de 1862". Es publica per primer cop a CANTARELLAS, C.: "Les transformacions contemporànies", a *Ajuntament de Palma...*, p. 118.

**29** LLABRÉS QUINTANA, G.: "La escalera de la Consistorial", *El Isleño*, 1 de juny de 1889. És un dibuix de la planta baixa fet a partir del projecte no dut a terme d'una nova escala principal de l'arquitecte Bartomeu Ramis que en aquell moment era l'arquitecte de l'Ajuntament. Es grafia el mur de l'església.

que es compartimentà mitjançant quatre arcs escarsers.<sup>30</sup>

Ens ha generat certa confusió la ubicació de l'oratori per part de la historiografia del XIX, ja que Ferrà el situa a l'entresòl i Furió a la primera planta,<sup>31</sup> molt probablement perquè ells ja només en van veure vestigis quan feia anys que s'estava desmantellant, i l'obra de 1827 executada (en la qual es traslladava l'oratori a una altra ubicació i s'ampliava l'arxiu històric dins un tram de l'antic).<sup>32</sup> A això s'hi suma la circumstància que l'Arxiu Històric o Arxiu del Regne s'emplaçava, com digué Pere Antoni Sancho, des de feia segles o "*desde tiempo inmemorial*" en algun punt de l'entresol, "*en una vasta pieza...de regular ventilación, orientada hacia el S.O.*".<sup>33</sup> L'arxiu ja existiria el 1555 puix es proposa col·locar-hi un portal.<sup>34</sup> Pensem que es tracta de l'arxiu general,<sup>35</sup> que restà com Arxiu Històric a partir de la diversificació del seu contingut produïda almenys des de les acaballes del segle XVIII.<sup>36</sup> Al dit, cal afegir-hi que la peça que allotjava el primerenc arxiu també era coberta per un enteixinat de fusta policromada amb l'heràldica de Nunyo Sanç, segons Quadrado i Ferrà. El primer plantejà la hipòtesi, no desgavellada, que es podria haver renovat durant les obres empreses el 1506-1507, quan "*en vez de los blasones de la ciudad pintáronse ... en las vigas [d'una sèrie de peces]... los del egregio fundador del hospital, rodeadas las barras de Aragón con las calderas de Lara [sic]*",<sup>37</sup> i que per ventura foren les que es reaprofitaren pel nou Saló de Sessions el 1894.<sup>38</sup> La possible existència de dos espais, l'antic arxiu i l'antiga església, amb dos enteixinats d'igual iconografia però diferent cronologia podria ser l'origen de la confusió. Per exemple, B. Ferrà sembla citar l'enteixinat primitiu, el del segle XIII en

**30** AMP, FP 689/2. *Subastas de obras públicas 1720-1827*. Ho analitzem més endavant.

**31** FERRÀ, B.: *Ciutat...*, p. 79. FURIÓ, A.: *Panorama óptico histórico artístico de las Islas Baleares*, Palma, 1966 (1840).

**32** AMP, FP 891/1. "Sobre buscar los antecedentes de propiedad del Oratorio de esta casa Consistorial", 1828-1829: "*Al susodicho [oratorio] se deberá hacer un piso de toda su extensión con su correspondiente escalera dentro de la misma pieza y de este modo quedará aumentado [el archivo] con la pieza que queda a la parte interior, después de haberse tirado la pared del arco del oratorio actual; por lo que será mucho más cómodo y capaz que en el presente estado*".

**33** SANCHE, P.A.: "Memoria descriptiva del Archivo Histórico de Mallorca (continuación)", *BSAL*, 19, 1922, p. 65.

**34** El portal estava destinat a "tenir moltes frasquerias", [prop de la sala baixa dels jurats però] per esser tant bo... se posàs en lo arxiu de la sala ahont stan los privilegis y que lo portal del arxiu ques llevas y que se posàs allà ahont se és fet lo bo [això és el de Martí Amorós]", a MUNTANER BUJOSA, J.: "Para la historia de las Bellas Artes en Mallorca", *BSAL*, 31, 1962, p. 7, doc. 12.

**35** El 1585 s'acorda crear "un gran arxiu", a SANCHE, P.A.: "Memoria descriptiva...", *BSAL*, 18, 1921, p. 249. L'acord s'ha de relacionar amb l'intent, fracassat, de l'any 1597 d'adquirir una casa situada en la plaça de Cort per esponjar el contingut de l'arxiu: "[a la Casa de la Universitat] no y ha arxiu per la scrivania ni per los llibres de taula, y altres coses, y més tenir l'entrada de la sala tant fosca... que quan vénen a negociar alguns forasters és menester guiar-los per la ma", a GAMBÚS, M.: "Configuración...", p. 91, n. 8

**36** El 29 d'abril de 1789 s'acordà la creació d'un arxiu públic per custodiar els protocols; el gener de 1789 s'insisteix en el tema, quan es decretà que els llibres de la Taula es traslladin, i de bell nou el 1808 i el 1809 (AMP, AHP. FP 1828/XII). Sembla que es pretén construir l'Arxiu a les dependències de la plaça de Santa Eulàlia, que en la darrera data ja té avis de runa. El 1862, endemés de l'Arxiu de la Taula, existia l'Arxiu Notarial que estava al primer pis, ambdós en la cruïlla de Cort. Va incloure dades sobre l'arxiu: MUT, A.: *Quadrado, un arxiver del segle XIX a Mallorca*, Palma, 2000, p. 32-36.

**37** PIFERRER, P.; QUADRADO, J.M.: *Islas...*, 1968, hipòtesi a p. 155, n. 1; la cita: p. 415.

**38** AMP, 1713, 21276. El 12 de desembre de 1894 l'arquitecte municipal proposa destinar el llenyam vermell procedent de l'antic arxiu per la fusteria del Saló de Sessions. A les Actes de l'Ajuntament de 14 de desembre de 1894, fol 71 v, es precisa que es tracta de nou biguetes i es reitera la destinació: "*para el pequeño alero de la cubierta del Salón de Sesiones*".

definitiva, quan descriu el sòtil, que situa “en la pieza contingua al oratorio de S. Eloy... en el entresuelo interior de la Casa Consistorial de Palma, ocupada durante largos años por el Archivo general...; sus maderos con fajas de dos tintas ondeadas mostraban las armas de D. Nuño Sans, seguramente en memoria de haber fundado en aquel mismo sitio el Hospital”.<sup>39</sup> En qualsevol cas, les restes de les fotografies, i les dels dos faldons conservats al Museu de Mallorca,<sup>40</sup> datat al segle XIII, i a la col·lecció Marroig, que s’ha d’adscriure a la mateixa cronologia (Fig. 2 i 3), il·lustrarien dos murs de l’oratori que encara quedaven a finals del segle XIX, i la situació dels quals no encertem a relacionar amb la planta.

Encara s’ha d’assenyalar que inicialment l’església de Sant Andreu es perllongava fins a la plaça de Cort, amb la qual cosa tenia un tram més. Sabem que tenia dos accessos, un donava a la via pública o plaça de Cort, el qual, en un document de 1614, es menciona específicament com “la porta de San Aloy”.<sup>41</sup> L’altre s’obria a l’interior de la Casa de la Universitat.<sup>42</sup> Hom pressuposem que l’accés dels ferrers i dels jurats divergien, en aquest cas els segons hi penetrarien des de l’interior de la Casa de la Universitat.

Més rica és la documentació medieval sobre la capella de Sant Eloi, però la documentació escrita parla de la construcció d’un cor a finals del segle XV, i la fotografia que tenim de la capella de Sant Eloi s’ha d’adscriure estilísticament al segle XIV (Fig. 8). La causa pot ser que l’obra del cor s’enderrocà, totalment o parcialment, quan es va aixecar la nova façana de la Casa de la Universitat. La imatge mostra una volta de creueria amb clau de volta que es podria relacionar amb la que, amb l’emblema dels ferrers, es conserva al Museu de Mallorca (Fig. 4) la cronologia de la qual s’assimila al segle XIV.<sup>43</sup> L’arc descansa sobre mènsules decorades amb fulles trevolades. En el mur fronterer, a banda i banda del tram, hi ha l’escut dels ferrers, un dels quals correspon a la rehabilitació que es va fer l’any 1816; l’altre és força esquemàtic.

Per a la construcció del cor, l’argument dels ferrers es basà en la necessitat d’encabir-hi els fidels en ocasió dels dos oficis que se celebraven cada any i d’aconseguir el distanciament convenient entre els oficiants de la cerimònia per un costat i els assistents per l’altre. Dos contractes s’han publicat sobre el particular. El primer, amb el lapiscida Joan Oliver, és de març de 1494,<sup>44</sup> el segon, amb el també picapedrer Pere Alzinas, se signà dos anys

**39** FERRA, B.: “Techos artísticos en la Isla de Mallorca (Apuntes de mi cartera)”, *BSAL*, 6, 1895-1896, 180. També SANCHO, P.A.: “Memoria descriptiva del Archivo Histórico de Mallorca (continuación)”, *BSAL*, 19, 1922, p. 65: “[en el Archivo] se veían los blasones de don Nuno Sans”.

**40** QUIROGA CONRADO, M. de: *Patrimoni Heràldic*, Palma, 2007, p. 206-207.

**41** AGUILÓ, T.: “Solemnidad religiosa en 1614”, a *Almanaque para las Islas Baleares para el año 1880. Anuario del Diario de Palma por D. Felipe Guasp*, Palma, 1880, p. 197: “la plassa de Cort y tot lo enfront de la Sala tots quadros molt ben posats; en mitj de Cort estaven..., y a la porta de St. Aloy un altar ab St. Ramon Llull de bulto, molt concertat y molta lluminària”.

**42** S’esmenta el portal menor de l’església el 1588, a FAJARNÉS, E.: “Sobre la Iglesia..., IV”, p. 305.

**43** QUIROGA CONRADO, M. de: *Patrimoni...*, p. 22. La descripció: “escut rodó. D’atzur, el gall [d’or] sobre l’enclusa de ferro entre un martell i unes tenalles” QUETGLAS, B.: *Los gremios...*, p. 131 la reproduí, quan encara es trobava al Museu Provincial de la Llonja. El Catàleg del Museu de la Llonja la recull, amb el número d’inventari 35 sense consignar data: *Catálogo del Museo Provincial de Bellas Artes de Palma de Mallorca*, Palma, 1951, p. 55.

**44** LLOMPART MORAGUES, G.: “Maestros albañiles y escultores en el Medievo mallorquín”, *BSAL*, 49, 1993, p. 270.



després, el juny de 1496.<sup>45</sup> Degué ser el que es portà a terme. De fet, aquest document, semblant al previ, és més precís. Es pacta edificar un cor elevat i cobejar-hi la capella, de volta de creueria, que discorria en sentit longitudinal al llarg de l'església: “[es farà] lo dit cor en la dita asglésia [de Sant Andreu] del primer arc de aquella fins a la paret del front de la dita asglésia hon és lo portal”.<sup>46</sup> La nova arcada del primer tram havia de néixer de terra o de la part inferior del mur segons especifica el contracte inicial.<sup>47</sup> En planta s'obria un arc allindanat i l'accés al cor es practicava a través d'un arc escarser d'ansa de paner amb bocell i el ressortit decorat amb dos àngels amb les armes i l'escut del gremi. La coberta de la capella es pavimentà amb pedra de Rafalbeig (Calvià), d'ús freqüent. La barana de l'escala i la del cor eren de pedra, de manco gruix la primera, i s'adossaven a la paret mitgera d'una escala, al llarg de la qual corria l'església. Les armes i l'escut del gremi s'entronitzaren en els capitells i en la clau de volta de l'arc. La imatge de Sant Eloi es disposà en l'ampit. No es descuidà la pica d'aigua beneïda, de pedra de Santanyí. El document mostra el primor de la intervenció.

Com s'ha dit, una nova i més reduïda actuació es detecta dos anys més tard, quan, el desembre de 1499, el gremi programà l'obertura de dues finestres quadrangulars amb bocell a la façana de Sant Andreu: *in fronte sive front ecclesie dicti Sancti Andree*,<sup>48</sup> ja previstes el 1494, i que desconeixem si són les que figuren al plànol de Garau.

L'execució d'aquesta obra és corroborada per diverses vies,<sup>49</sup> entre d'elles l'informe de desembre de 1588 sobre el mal estat de l'església. Afectava sobretot a les parets mestres de tàpia dels costats llargs, on se situaven, a cada costat, el portal d'accés interior a l'església, la trona, i l'escala principal. Les dites parets, amb l'erecció del cor, havien patit. En aquesta intervenció s'acordà pujar el mur de l'església fronterer amb l'escala, on es condemnà una finestra, per assolir el nivell del terrat del cor de Sant Eloi. Es planificà un apuntalament general amb la disposició de peus de paret o contraforts, tant en les parets ressenyades com amb la que donava “a la cantonada d'un porxo” d'una propietat particular, en la qual igualment hi havia un arc.<sup>50</sup> No obstant això, la infraestructura era deficient en tot l'edifici i el segle XVI finalitzà amb un apuntalament general. Alhora, això és el 1598, s'adquiriren una sèrie de propietats veïnes, entre les quals s'esmenta la del cirurgià Cirerol, que apareixia com a pagador de la citada reforma de l'església.<sup>51</sup>

**45** BARCELÓ CRESPI, M.: “Nous documents sobre l'art de la construcció. III”, *BSAL*, 65, 2009, p. 247-249.

**46** BARCELÓ CRESPI, M.: “Nous documents...”, p. 247.

**47** “*Sub primo fornice, hoc est sots la arcada de la primera de la dita sglésia faciam unum aliud arcum lapidis albe, qui incipient a terra sive a pede...*”, a LLOMPART, G.: “Maestros...”, p. 270. L'existència de les bigues a FAJARNÉS, E.: “Sobre la Iglesia...”, p. 305.

**48** BARCELÓ CRESPI, M.: “Nous documents...”, p. 249-250, cita p. 249. Es contracta l'obra amb Gabriel Sent Martí.

**49** El 1649 s'esmenta l'existència del cor: els ferrers tenien “la capella de Sanct Aloy y sementeri... dins [la] yglesia de sant Andreu ab lo cor y finestres”, a GAMBÚS, M.: “La configuració...”, p. 95, nota 24.

**50** FAJARNÉS, E.: “Sobre la Iglesia de la Universidad de Mallorca (siglos XV al XVIII). IV. Reconstrucción del Oratorio. 1588”, *BSAL*, 6, 1895-1896, p. 305-306. Diferencià també una església baixa i una d'alta, que pensem que al·ludeix a l'església de Sant Andreu i a la capella dels ferrers respectivament.

**51** Les dades de PIFERRER, P.; QUADRADO, J.M.: *Islas...*, p. 415 i nota d, sobre la compra d'una sèrie d'habitatges veïns, en direcció al carrer Cadena dutes a terme el 1598, i entre les quals figura la de Cererol, foren corroborades i ampliades amb la investigació realitzada per GAMBÚS, M.: “Apuntes para el estudio histórico-artístico de la fachada principal del Ayuntamiento de Palma”, *EB*, 5, 1982, p. 33, nota 33, citem aquest article i no la publicació posterior

### La reforma de la sala dels jurats i el portal tardogòtic conservat: 1506-1507

Si el segle XVI acabà amb l'edifici estalonat, començà amb optimisme. Al llarg de 1506 i fins a l'abril de 1507 es reparà i renovà la fàbrica, s'incrementà el nombre de dependències en els pisos baix i alt, es decoraren alguns sòtils amb enteixinats de fusta amb l'heràldica de Nunyo Sanç segons Quadrado, com s'ha dit, i s'obrí almanco un portal. La sala dels jurats es disposà en la planta baixa i la del Gran i General Consell, de dimensions molt reduïdes, en la superior.<sup>52</sup>

La intervenció en la sala de reunions dels jurats de 1506, en la qual encara el 1518 es planejava la renovació dels seus cortinatges,<sup>53</sup> té un particular interès perquè pensem que s'ha de vincular al portal que avui es conserva (Fig. 5 i 6). Obrat pel mestre Armengol, Quadrado l'atribuí a "la gòtica decadència" i Ferrà l'esmentà, igual que ho feren d'altres autors, com una de les poques restes medievals que perviuen a la fi del segle XIX.<sup>54</sup> L'adscripció tradicional a l'oratori de Sant Andreu pogué respondre a la circumstància de què aquest estava des de 1828 a la sala baixa.<sup>55</sup>

Es tracta d'un portal de pedra, de 1506, delimitat en la base per pilastres amb columnes de mitja canya coronades per un capitell continu amb decoració vegetal que originen les arquivoltes conopials, la darrera de les quals es remata amb una esplèndida fronda de cardina amb un floró. El timpà, amb l'escut de la Ciutat en el vèrtex axial, s'enquadra entre un arc conopial i un escarser. La porta és de dues fulles i en la testera de dalt es disposa de bell nou l'escut de la Ciutat, el qual es reitera en els quatre plafons, també en disposició caironada. La decoració vegetal regeix en el portal i en les travesses de la porta, amb l'excepció de l'heràldica i dels dos bustos humans alats, masculí i femení, que es disposen en el cul de llàntia. En una etapa imprecisa del Nou-Cents, desaparegueren els fullatges dels plafons del portam de fusta, mantenint-se sols els de les travesses

que és la que fem servir (GAMBÚS, M.: "La configuració...") perquè, per error, en la darrera es va ometre la referència corresponent.

**52** PIFERRER, P.; QUADRADO, J.M.: *Islas...*, p. 415. Quadrado relata la reforma així: "*todo el año de 1506 perseveraron diligentes y animadas [les obres]... atendiendo no solo a los repartos [distribució dels espais], sino a la comodidad y aumento de las estancias en el piso alto y bajo, y de paso al decoro y ornato exterior... pero en vez de los blasones de la ciudad pintáronse aun en las vigas de otras piezas los del egregio fundador del hospital [Nunyo Sanç].... Fue aplaudida en general la restauración; y felicitándose de ella los nuevos Jurados, que excepcionalmente entraron el día de San Jorge de 1507, tomaron por punto llevarla a la cima, indemnizando ... de las pérdidas que alegaba al maestro Armengol [qui havia fet l'obra]..., y dejando puertas y bancos todo renovado y en perfecto estado*".

**53** PIFERRER, P.; QUADRADO, J.M.: *Islas...*, p. 415: "*Llególe su turno al mobiliario, y a principios del 1518 pareció vergonzoso e indigno de cualquier reunión decente el cortinaje de la sala baja*", i es proposà l'adquisició de tapissos flamencs.

**54** PIFERRER, P.; QUADRADO, J.M.: *Islas...*, p. 415: *Frente al balcón o galería, lugar ordinario de las audiencias públicas, abrióse a la sala que da al patio un portal ataviado con las galas de la gótica decadencia* [fet per B. Armengol]. FERRÀ, B., "Reconstrucción de la Casa Consistorial de Palma", *BSAL*, 4, 1891-1892, p. 287: "*...las construcciones de la edad media, cuya importancia pueden apreciarse por los restos que todavía se conservan del oratorio del gremio de herreros y del ingreso a la Sala baja*". En la mateixa línia: SANCHO, P.A.: "Memoria descriptiva del Archivo Histórico de Mallorca", *BSAL*, 19, 1923, p. 68: l'entrada a la sala de sessions "*se franqueaba por un lindo portal gótico de los comienzos del siglo XVI*". PEÑA, P. de A.: *Manual de las Islas Baleares con indicador comercial*, Palma, 1891, p. 103-104 al·ludí a "un antiguo portal del piso bajo".

**55** PONS FÀBREGUES, B.: *Mallorca, artística, arqueològica y monumental*, Palma, 1991 (1907), p. 119. Ho reiterà a *Portofolio de Baleares. Guía de Mallorca*, Palma, 1922, p. 25. L'atribució partí de Pons, que era el cronista de la Ciutat. Cap altra aportació coetània ho consigna.

segons exemplifiquen precedents testimonis.<sup>56</sup> El 1892, Chápuli descriu així l'estat d'aquest portal: *ha experimentado en estos últimos meses [entre novembre i gener de 1892] un movimiento tan considerable que, su dintel descendiendo hasta descansar sobre una de las hojas, esta le sirve de puntal y ha quedado por consecuencia privada [la porta] del uso que le es propio.*<sup>57</sup> Fou a partir de l'any 1895 quan, després de la reforma de la planta baixa i de la construcció de l'escala de servei, es va disposar en el lloc que avui ocupa, i així ho il·lustra la fotografia que inserim.<sup>58</sup>

### **La desaparició de la façana principal de Sant Andreu l'any 1649 i la mutilació de l'interior**

La façana principal de l'església de Sant Andreu i una part del seu interior, substancialment el primer tram, van desaparèixer arran de l'acord pres pels jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca el maig de 1649, després d'haver apuntalat un altre cop l'edifici. En aquesta conjuntura, l'obra anà més enllà de la simple consolidació, ja que s'emprengué la construcció d'una nova façana i d'un gran vestíbul, cobert amb enteixinat, segons el fet expressat el juliol del mateix any, això és de 1649.<sup>59</sup>

El resum és que per fer "lo frontispici nou, y fentse, s'ha de venir a tapar lo portal de la Yglesia de Sanct Andreu qui mira a la plaça de les Corts, y per quant així mateix se han de fer ... diversos aposentos... per lo qual se ha de ocupar part de la dita Yglesia...".<sup>60</sup> L'empresa es va haver de conciliar amb el gremi de ferrers, als quals se'ls garantí accés a la seva capella pel portal de la Casa de la Universitat i a més se'ls facultà per construir una dependència per celebrar les juntes. El set d'agost, sempre de 1649, se sol·licità l'autorització del bisbe de la diòcesi; després d'anotar que l'obra "està ja algun tant adelantada", s'argumentà l'excel·lència que podria assolir l'església amb la remodelació; delimitat l'accés per un enreixat, es farà en "la capella major un simborri,"<sup>61</sup> element sobre el qual no tenim cap altre notícia i que, segons els comentaris inserits a "L'Art del Picapedrer" de J. Gelabert, estava aleshores de moda. Tanmateix, el 1697, ja reestructurada l'església de Sant Andreu, endemés de la capella de Sant Eloi, l'escultor M. Joan intervingué puntualment en l'altar de Sant Andreu segons apuntàvem.

<sup>56</sup> Ens referim a la fotografia de l'Arxiu de la Societat Arqueològica Lul·liana de 1895 o posterior, perquè ja estava traslladat al lloc actual, i al gravat que el 1882 inserí l'Arxiduc: HABSBURGO-LORENA, L.S. de: *La Ciudad de Palma*, Palma, 1954, p. 43. En relació a la fotografia hi ha algunes variacions, com la forma de l'escut del sobreportal.

<sup>57</sup> *Reformas...*, p. 10.

<sup>58</sup> AMP, Acta de 22 de maig de 1895, f. 215 av. i rv.: ... "en este muro ha de ponerse la puerta gótica que había en la pieza inmediata y que ha de servir para entrar a la escalera de Servicio".

<sup>59</sup> PIFERRER, P.; QUADRADO, J.M.: *Islas...*, 1968 p. 912, citen la desaparició de la façana de l'església.

<sup>60</sup> Acord entre els jurats i el gremi de 30 de juliol de 1649. GAMBÚS, M.: "La configuració...", p. 95, nota 24 publicà part de l'acord. Una còpia del mateix és a AMP, AHM. FP/891/1, 4 f. av. i rv. Prèviament, els ferrers havien acudit al bisbe per detenir les conseqüències de l'obra.

<sup>61</sup> RULLÁN, J.: "Noticias para servir a la historia eclesiástica de Mallorca", *BSAL*, 5, 1895-1896, p. 264-265. Pel que fa a l'avançament de l'obra, sembla que s'havia engegat el 19 de maig de 1649, segons GAMBÚS, M.: "La configuració...", p. 96.

## La decadència del segle XIX: abandonament de l'espai, desmuntatge i incendi

Les referències sobre el curs de les obres al llarg de la segona meitat del Set-cents, atenyen bàsicament a la façana de la Casa de la Universitat, essent escasses les notícies sobre l'interior.<sup>62</sup> Són també poques les dades sobre l'església i connecten amb l'expansió del nucli originari sobre la veïna plaça de Santa Eulàlia, la nova façana de la qual se subhastà el 1702. El 1703, tal vegada temporalment, l'església emmagatzemà el material de la Junta de Consignació, dependència on calia intervenir per continuar la fàbrica de l'Ajuntament en la direcció esmentada.<sup>63</sup> Amb la mateixa finalitat i segurament també a principis del segle XVIII, per enllaçar l'obra nova i la vella es dissenyà una escala de dos trams en la part posterior del pati i s'hi obriren diversos portals, un dels quals comunicava l'església amb un nou corredor.<sup>64</sup> Segons aquesta interpretació, l'església tindria en aquell moment dos trams, com hem dit.

Al llarg del segle XIX es dona el desenllaç final de l'immoble, primer amb un darrer intent de renovació, després amb el seu abandonament i el trasllat de l'oratori a un altre espai de la Casa Consistorial, per a continuació, cegar l'arc que dividia els dos trams restants per destinar-los a usos diferents.

De 1816 data el document que reflecteix obres de renovació en l'església/ oratori. Consistiren en intervencions puntuals sobre el revestiment, el desmuntatge de l'escala que existia en un lateral i la modificació del portal, que es va estrènyer disposant una finestra a sobre per compensar la pèrdua de llum. S'esmenta així mateix la construcció "d'un quarto per Sacristia" que devia comunicar amb l'habitació del rector, i que per ventura és un reaprofitament de la peça retolada com a tal en el plànol de 1862. Un reflex parcial d'aquesta reforma es recull en la imatge que hem mencionat de la capella dels ferrers. La inscripció *CE RENOVO* apareix sota una enclusa, amb el martell i les tenalles, on s'insereix la data: 1816, i és coronada pel gall amb les ales desplegadas. Es disposa a un costat d'un arc apuntat, el qual, a l'altra banda, reitera més esquemàticament l'emblema dels ferrers.

Amb el mateix projecte de 1816 es planifica una actuació en l'espai superior, que llavors es denominava oratori: "la pesa de damunt l'oratori la haveu de dividir ab quatre pesas iguals, ab telas de mitja pedra fent en cada tela un arch escasà perquè el sotil no senta el pes... y en cada divisió se fera los portals y ventanas necessarias per la llum ab sas llandes de padreny picat".<sup>65</sup> No assimilem aquesta intervenció amb les dependències destinades a

<sup>62</sup> En la planta baixa s'esmenta la construcció de dos arcs en els extrems del nucli de Cort (1667) i de l'enteixinat del saló (1680); en referència al pis es projecta el Saló gran o principal (1681). L'escala de la Casa de la Universitat fou reproduïda per GELABERT, J.: *De l'art de picapedrer*, Palma, 1977, p. 229. FERRÀ, B.: *Arquitectura legal*, Palma, 1959, p. 112 consigna les seves dimensions.

<sup>63</sup> GAMBÚS, M.: "La configuració...", p. 108, n. 93, arran de la disputa entre els diputats de la Junta de Consignació i els jurats per no desallotjar la cambra de la Casa de la Universitat: "Y... vehent los...Jurats... quant distave [la Junta] del intent de desocupar lo dit aposento...tots los quals trastos foran ab lo major cuydado al oratori y enserats en lo matex lloch".

<sup>64</sup> AMP, LN 2195/15, s/d. Indica que s'ha de fer "una escala de dues vengudes...// més sea de fer un portal qui passaré de la galeria a la iglesia ...".

<sup>65</sup> AMP, FP 689/2. *Subastas de obras públicas 1720-1827*, 1816. Les obres les realitza el mestre d'obres municipal Tomàs Abrines, a més de la intervenció citada, també "es pacte que haveu de fer un quarto per Sacristia, axeubat, fer un lloch cumu, fogons i dames oficinas á la habitació del Rector, y fer las divisions portas y ventanas necessarias a la pesa de baix i compondre los terras del pati".

l'Arxiu Històric perquè és el 1827 quan s'actua en ell i es fa a partir del trasllat de l'oratori a una peça nova, a l'antiga sala dels jurats de la planta baixa: “[l'arxiu] quedara *augmentado con la pieza que queda a la parte interior, después de haberse tirado la pared [o tabique] del arco del oratorio actual*” i donar-li la “*comunicación necesaria*” per eixamplar-lo, deixant l'espai precís per sagristia, que s'ha de situar en la “*parte exterior inmediata al brocal de la fuente*”.<sup>66</sup> En conseqüència, es féu l'ampliació de l'arxiu sobre una part del recinte medieval, possiblement sobre el darrer tram, la qual cosa explica que diverses fonts citin l'enteixinat de l'antic oratori, segons ja hem referit, com a part de l'arxiu.

Ni el *RENOVO* de 1816, inserit en la fotografia de la capella dels ferrers, ni les ocasionals actuacions posteriors<sup>67</sup> evitaren la degradació de la fàbrica religiosa, que el 1826 es qualifica d'impossible de reformar, a la vegada que se sanciona la seva destinació com a magatzem. S'inicien aleshores les gestions per traslladar l'oratori a una nova ubicació, a la peça del consistori del pis baix, en el que havia estat la sala de reunions dels jurats, i s'enllesteix el pressupost que es reitera sense variacions. L'operació culmina el juny de 1828, amb l'acord entre els regidors i el gremi de ferrers.<sup>68</sup> L'accés principal fou lateral i donava al pati posterior mitjançant dos portals col·laterals ja existents, els pòrtics o corredors dels quals es van arreglar.

El 1836 es dissolen definitivament els gremis, i el de ferrers lliura l'espai i el seu patrimoni. Un testimoni gairebé coetani, el d'Antoni Furió, anotà el 1840 la “desaparició” dels antics retaules.<sup>69</sup> La menció que fa del de Sant Eloi té una raó de ser perquè és quan el gremi de ferrers, després de l'extinció, inventaria els seus béns, una part dels quals són sol·licitats en dipòsit per l'oratori de la Misericòrdia, i entre els quals hi figura “*un retablo antiguo de*

**66** AMP, FP 891/1, 1828-1829. “*Sobre buscar los antecedentes de propiedad del Oratorio de esta casa Consistorial*” Informe de José Frontera, arquitecte municipal, del 9 juny de 1827. Per les obres de l'arxiu manifesta “*se debe tirar una pared de arriba abajo en el arco que se halla en el oratorio actual [el medieval], se debe abrir un portal al primer descanso de la escalera principal, cuyo portal deber servir para introducirse al archivo, en cuyo punto corresponde tirar un tabique desde el expresado portal hasta la pared del patio a fin de dar comunicación al pozo y demás pues de este modo quedará incomunicado el mencionado Archivo, haciendo presente a V.S. que al susodicho se deberá hace un piso de toda su extensión con su correspondiente escalera dentro de la misma pieza y de este modo quedará aumentado con la pieza que queda a la parte interior, después de haberse tirado la pared del arco del oratorio actual; por lo que será mucho más cómodo y capaz que en el presente estado*”.

**67** Com la de 1823: AMP, Llig. 616, exp. 4294.

**68** Tota la informació és a AMP, Llig. 891, exp. 6679. La impossibilitat de reformar l'oratori es precisa el 13 d'octubre de 1826. Les observacions sobre el seu ús inconvenient es detecten des de 1818 i el 8 de juny de 1826 la Comissió d'Obres informa al respecte. L'oratori [medieval] només serveix per *custodiar los uniformes de los leonados...* [o macips] y *escaleras y demás enseres y útiles de los maestros* [de l'Ajuntament] *Carpintero y Albañil, para proporcionar pase al pozo y Fuente de la Casa Consistorial y para otros usos impropios e indecorosos* [els quals es qualifiquen de sacrílegs] *que es preciso callar y olvidar para siempre*”. El nou emplaçament en la sala baixa de l'antic consistori i la poca quantia econòmica de la tasca, s'acompanyen dels corresponents pressupostos, el primer del quals és de 13 de juny de 1826, formats per l'arquitecte Frontera i el mestre de fusteria Andreu Ballester. Pel que fa a les obres necessàries pel nou oratori: “*hacer una mesa para el Altar con su correspondiente tarima que deve correr desde una a otra pared, // hacer una Sacristia a la parte exterior inmediata al brocal de la fuente a fin de aprovechar el angulo que forma en dicho punto con su cielo raso y las paredes correspondientes // y la entrada la de vera tener a mano derecha que será a uno de los portales que se hallan en dicha pieza cuyos portales deven quedar colaterales dexando los dos porticos que tienen en cada uno de ellos, y componer todo lo que se halla en mal estado en la referida pieza*” (9 de juny de 1826). L'acord sobre la utilització del nou oratori, compartida entre l'Ajuntament i el gremi és de 10 de juliol de 1828.

**69** FURIÓ, A.: *Panorama...*, p. 57, “... *retablos primitivos de San Andres y San Eloy que hemos visto desaparecer este año*”.

*San Aloy*".<sup>70</sup> Però del retaule de Sant Andreu no hem pogut esbrinar res. Sí que procedia de Sant Andreu una talla en fusta policromada, datada al segle XVII, que el 1894 es trobava a l'avantsala del Saló de Sessions. Una tela amb la mateixa advocació desaparegué arran de l'incendi de l'edifici.<sup>71</sup> Ometem, no obstant això, la qüestió dels béns mobles, que precisaria una altra investigació. Només diguem que una part, pendent d'estudi, va passar al Museu Provincial de Belles Arts, allotjat llavors a la Llonja de Palma, i ja hem citat els dos faldons d'enteixinat, un dels quals resta al Museu de Mallorca procedent de la Societat Arqueològica Lul·liana.<sup>72</sup>

Després de dècades d'abandonament i de la planificació d'una nova escala monumental que condemnava a desaparèixer aquest espai, el 1893 s'estaven desmuntant les restes de les dues capelles de l'oratori, moment en el qual, molt probablement, es van fer les dues fotografies (Fig. 7 i 8). És possible que Manuel Chápuli preveïés reubicar alguns elements perquè en un caramull s'hi disposaven "diversos escuts i faixes" procedents de l'oratori.<sup>73</sup> Però després de l'incendi res va perdurar amb l'excepció de fragments arquitectònics, descontextualitzats i sense estudiar.<sup>74</sup>

## Cloenda

L'església de Sant Andreu de la Casa de la Universitat cobejà la capella de la mateixa advocació lligada als jurats i la capella del gremi de ferrers o de Sant Eloi. Ho féu, segons els testimonis que hem manejat, almanco des del segle XIV, si no abans. En alguna mesura que no podem precisar aprofità la preexistent estructura hospitalària, de la qual procedirien, entre altres elements, restes d'un enteixinat amb faldons decorats amb l'heràldica de Nunyo Sanç.

S'emplaçà en el mur fronterer, força esbiaixat, del nucli històric de l'edifici, o nucli de Cort en l'angle amb l'actual carrer Cadena. L'església inicial, segons hem deduït, tenia tres trams, un dels quals desaparegué amb la reforma de l'edifici del segle XVII, la qual elimina així mateix la façana que s'obria a la plaça de Cort, i l'església restà a continuació del nou vestíbul i amb accés interior. Més enllà de la planta, la conformació de l'interior de l'àmbit de referència ens és pràcticament desconegut però a partir del segle XIV degué tenir coberta de volta de creueria.

**70** Els ferrers efectuen diverses relacions dels seus béns i les lliuren a l'Ajuntament. Les publica ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, III, p. 286-291. El retaule figura en l'inventari dels béns de la capella, de 29 d'agost de 1840, p. 289.

**71** AMP, F.P. 1196/II. *Ayuntamiento de Palma. Relación de muebles, efectos y documentos quemados en el incendio del día 28 de Febrero último* [1894]. Imprés. Estava al "*Salón grande u oficinas de obras*", i fou un dels cinc quadres a l'oli, de mida natural, i amb marc de talla que va desaparèixer.

**72** No hem localitzat la referència en els llistats dels objectes ingressats al Museu Arqueològic Lul·lià, encara que procedent de la col·lecció Planes registra un relleu en marbre amb l'escut de Nunyo Sanç de procedència desconeguda: ROSSELLÓ BORDOY, G.: "La Societat Arqueològica Lul·liana i la utopia d'un museu a Mallorca", a *La Societat Arqueològica Lul·liana, una il·lusió que perdura (1880-2003)*, Palma, 2003, p. 68.

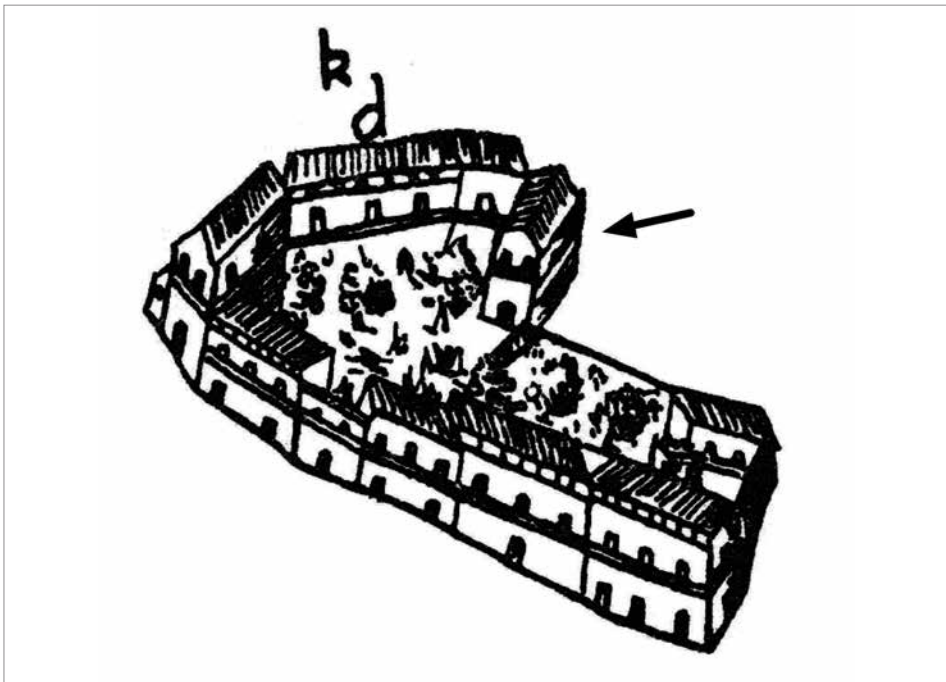
**73** MORATA, J.: *La Comisión Provincial de Monumentos Históricos*, Palma, 2005. Acta de 4 de març de 1893: "se estaban deshaciendo dos capillas del siglo XIV en el zaguán de las Casas Consistoriales, viéndose hacinados en un rincón varios escudos e impostas procedentes de las mismas".

**74** *Transformaciones...*, p. 75 es consigna, en grux, que les restes de l'incendi en fusta i pedra s'han traslladat al Museu de Belles Arts de la Llonja de Palma.

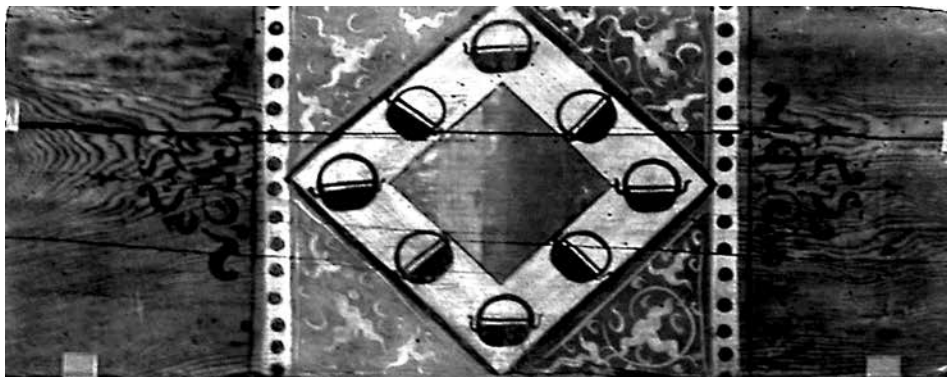
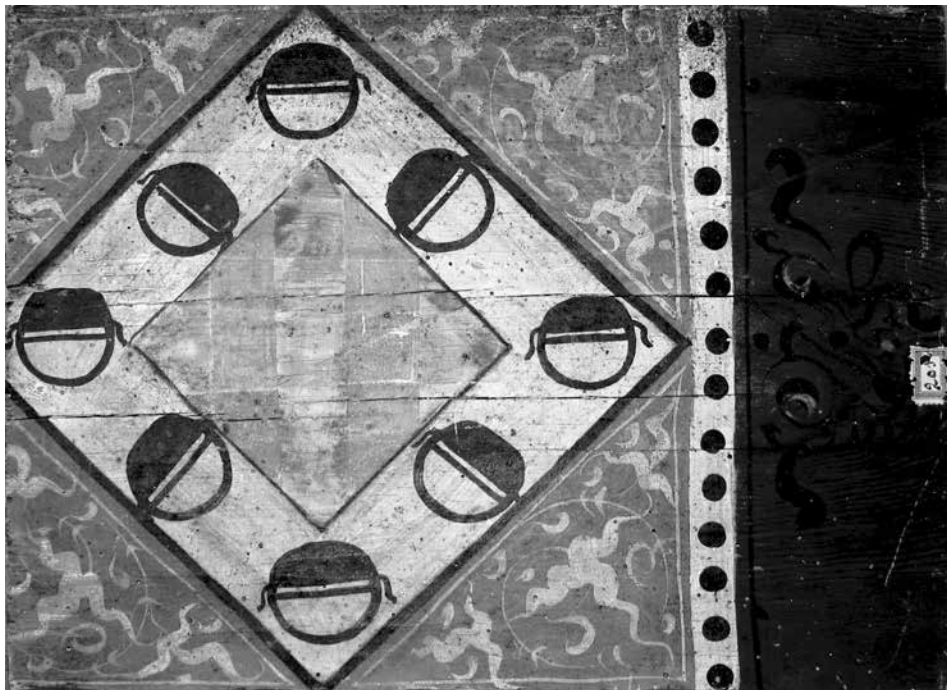
A inicis del Vuit-Cents, el mal estat de l'església originà una reforma, d'abast imprecís que, tanmateix, no atura el deteriorament i el recinte sacre caigué en desús. A les acaballes de la dita centúria les restes existents desaparegueren, condemnades per l'incendi de l'Ajuntament de febrer de 1894. Efectivament, l'únic element que tradicionalment s'ha vinculat amb l'oratori de Sant Andreu com és el portal tardogòtic de la planta baixa de l'edifici, pensem que es tracta d'una adscripció inexacta.

Després de la revisió de les fonts, queden oberts una sèrie d'interrogants sobre la morfologia original de l'oratori i la seva evolució, tot i que hem apuntat a la hipòtesi que creiem més plausible. La gran abundància d'intervencions puntuals i les fonts tan fragmentàries no ens han fet possible narrar amb més detall l'evolució de l'església. L'existència de les dues fotografies dels vestigis arquitectònics, i tot i que aporten una informació molt valuosa, paradoxalment, tampoc no ens donen les dades definitives per tancar el treball de manera concloent.

En qualsevol cas, i a despit dels matisos que puguin aportar les fonts en el futur, entenem que l'evolució de l'església de Sant Andreu es pot resumir en tres fases, de les quals les dues primeres es corresponen amb la seva fase activa (Fig. 9 i 10), i la darrera amb el moment del seu progressiu abandonament (Fig. 11), desmuntatge, i finalment, incendi i desaparició.



**Fig. 1** Illeta de Cort al plànol Garau. La fletxa assenyalava el volum que podria haver acollit l'antiga església de Sant Andreu i la capella de Sant Eloi, dins la Casa de la Universitat



**Fig. 213** Fragments de faldó procedents de l'església conservats a la col·lecció Marroig del Consell de Mallorca i al Museu de Mallorca (dipòsit SAL) respectivament



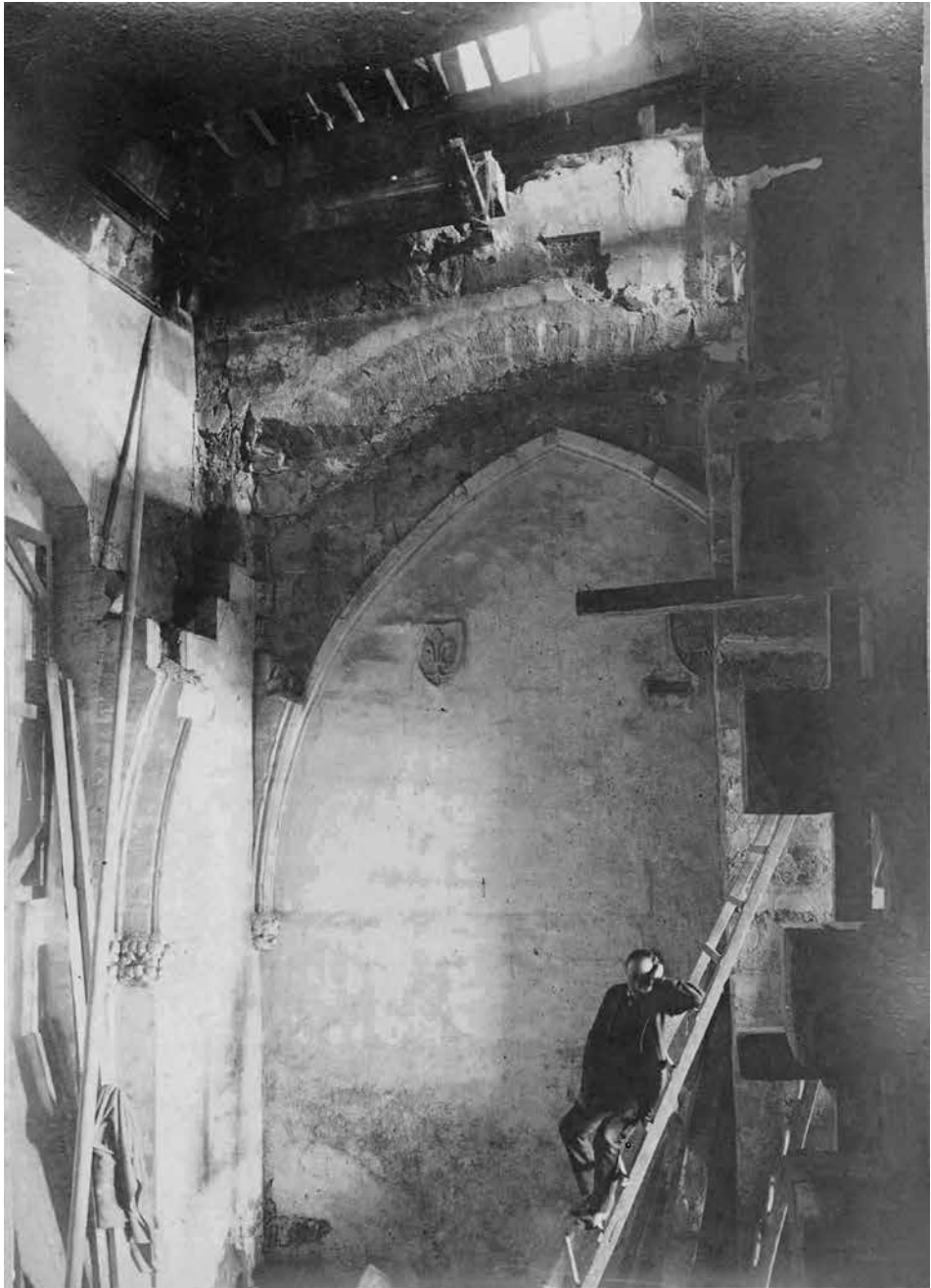


**Fig. 4** Clau de volta amb l'emblema dels ferrers conservada al Museu de Mallorca



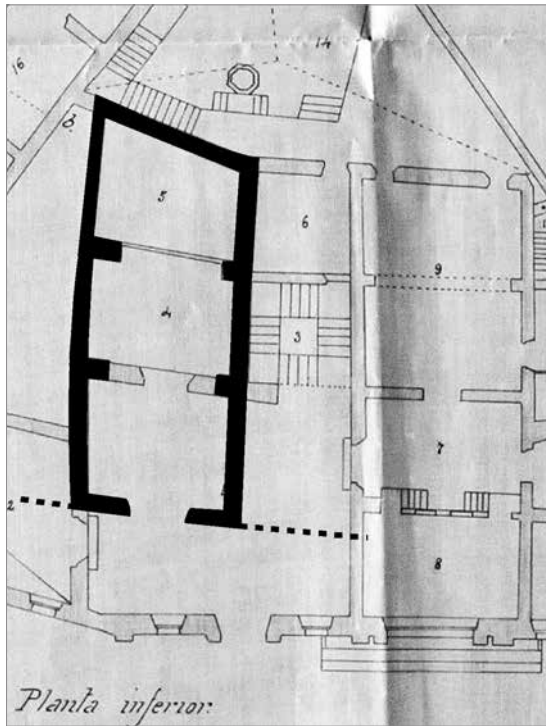
**Fig. 5 i 6** Portal de 1506 segons la imatge de finals del segle XIX (Arxiu SAL) i tal com es conserva actualment a la planta baixa de l'Ajuntament



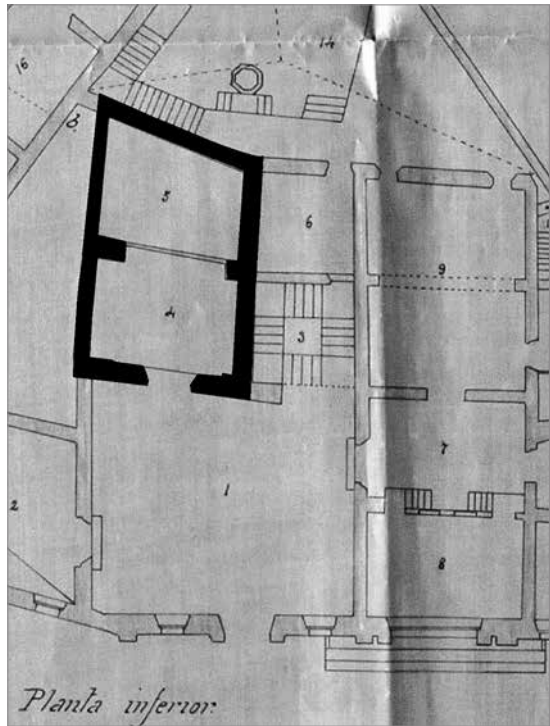


**Fig. 7 i 8** Fotografies de les restes de l'oratori durant el seu desmantellament (c. 1893) localitzades a l'Arxiu SAL sense autoria ni contextualització

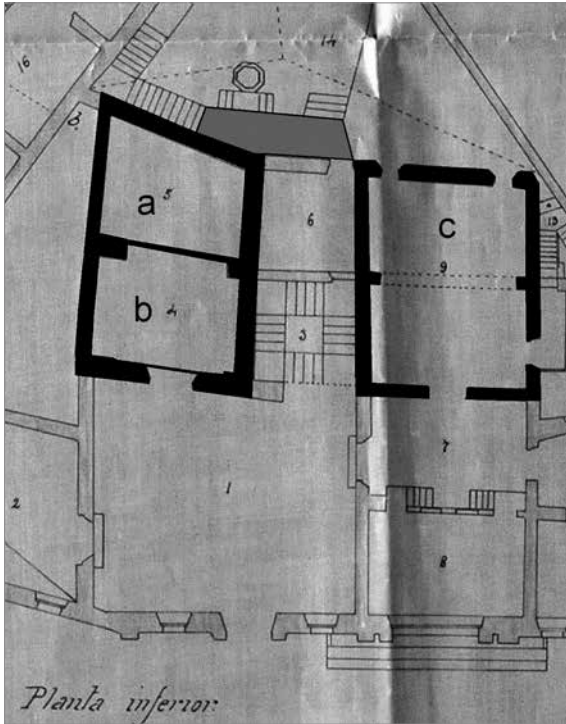




**Fig. 9** Hipòtesi de l'estat de l'església en el segle XIV: tres trams, arcs apuntats i coberta de fusta. Façana oberta a la plaça de Cort



**Fig. 10** Possible estat de l'església un cop eliminat el primer tram i construïda la nova façana de la Casa de la Universitat (1649). S'emplaça al fons del vestibul, assenyalat amb el número 1



**Fig. 11** Trasllet de l'oratori a una nova ubicació i ampliació de l'arxiu històric (a/b, vestigis de l'antic oratori i ampliació de l'arxiu amb un forjat internig; c, nou oratori)

